דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 9 – מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען (4:35:00–5:05:00 · 30:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 9: מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען

ווי דער קאפיטל ארבעט; די מלחמה-יארן – די קריטיק און די תשובות; גדולים וואס האבן אנדערש געהאלטן וועגן דער מדינה און די שבועות, און די תשובות פון זיין מחנה; די באציאונגען מיט אנדערע הויפן און מיט אגודת ישראל; מחלוקות אין הלכה און מנהג – לענג 30:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 4:35:00–5:05:00 · נאראציע בערך 4,200 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור, אין א דאקומענט פון יענער צייט, אדער אין דעם רבי'נס אייגענע ספרים.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער מענטשן פון זיין הויז דערציילן עס; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, עס איז א פירוש אדער א טענה פון איין צד, אדער מיר האבן נישט געזען דעם אריגינאל; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- **דער כלל פון דעם קאפיטל:** יעדע קריטיק ווערט געברענגט אין דעם נאמען פון דעם וואס האט זי געזאגט, און לעבן איר – די תשובה, אויך אין דעם נאמען פון דעם וואס האט געענטפערט. אז א קריטיקער זאגט עפעס, ווערט אנגעצייכנט [אומקלאר/מחלוקת] – ווייל עס איז א מיינונג פון איין צד; אז עס שטייט אין זיין ספר, ווערט אנגעצייכנט [דאקומענטירט] – אז אזוי שטייט דארט. דער סקריפט פסקנט נישט ווער איז גערעכט.
- ווערטער פון קריטיקער אויף ענגליש ווערן איבערגעזעצט אויף אידיש; דאס איז א טייטש, נישט קיין ציטאט, און עס ווערט אזוי אנגעצייכנט. שארפע לשונות ווערן געברענגט נאר ווען זיי זענען דער עיקר פון דער טענה, און נאר אין דעם נאמען פון דעם וואס האט זיי געשריבן.
- די ציטאטן פון "ויואל משה" זענען גענומען ווארט ביי ווארט פון דער מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו (2006); מען ציטירט לויט מאמר און סימן, און ביי דער הקדמה לויט דעם בלאט. דער טייטש נאך א ציטאט איז א טייטש. קיין ציטאט פון "ויואל משה" וואס איז שוין געווען אין קאפיטלען 6, 7 אדער 8 ווערט דא נישט איבערגעחזר'ט.
- דאס וואס קאפיטל 3 האט שוין דערציילט וועגן דעם קאסטנער-באן (די פינף נוסחאות, דער חלום, די גרעניץ ביי לינץ) ווערט דא נישט איבערגעחזר'ט; דא קומען די קריטיק און די תשובות.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- **צניעות:** קיין פרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאפיטל – אויך נישט ביי מחברים פון ארטיקלען; די ווערן אנגערופן נאר לויט זייער ארבעט.

1. נאראציע

9.1 ווי דער קאפיטל ארבעט: יעדע מיינונג מיט אירע אייגענע ווערטער, יעדע תשובה דערנעבן · 4:35:00–4:37:00

אין די פריערדיגע קאפיטלען האבן מיר געהערט דעם סאטמארער רב מיט זיינע אייגענע ווערטער – פון "ויואל משה", פון "על הגאולה ועל התמורה", פון זיינע תשובות. [דאקומענטירט] [1][2][3] דער קאפיטל איז אנדערש. [דאקומענטירט] דא הערן מיר די

וואס האבן נישט מסכים געווען: היסטאריקער, רבנים, גדולים פון אנדערע הויפן, און אויך די וואס האבן געשריבן קעגן "ויואל משה" א גאנצן ספר. [דאקומענטירט] [7][8][9] און לעבן יעדער קריטיק שטעלן מיר די תשובה – פון דעם רבי'ן אליין, ווען ער האט געענטפערט, אדער פון זיינע חסידים און פון די וואס האבן אים פארטיידיגט. [דאקומענטירט]

א פאר כללים, כדי דער צוקוקער זאל וויסן וואס ער הערט. [דאקומענטירט] ערשטנס, א קריטיק איז א מיינונג. [דאקומענטירט] ווען מיר זאגן "דער היסטאריקער שרייבט", מיינט עס נאר אז ער שרייבט אזוי – נישט אז מיר פסקנען אזוי. [אומקלאר/מחלוקת] צווייטנס, פיל פון דעם וואס מען זאגט איבער דעם רבי'ן קומט נישט פון דאקומענטן פון יענער צייט, נאר פון ספרים און ארטיקלען פיל יארן שפעטער, און טייל פון די וויקיפעדיעס. [דאקומענטירט] [4][5][6] דאס זאגן מיר ביי יעדן זאץ. [דאקומענטירט] דריטנס, וואו מיר האבן נישט געזען דעם אריגינאל, זאגן מיר דאס אפן. [דאקומענטירט]

און נאך א זאך. [דאקומענטירט] פון דעם רבי'נס צד איז די מחלוקת נישט געווען א פערזענלעכע זאך, נאר א חוב. [דאקומענטירט] אין דער הקדמה צו "ויואל משה" שרייבט ער, אז ער האט געשריבן אויך כדי צו ענטפערן אויף טענות וואס מען האט פארשפרייט: "ובקונטרס הזה כתבתי בדרך אגב לסתור כמה ענינים שהתפשטו מהם בעולם להטעות עיני הבריות" (הקדמה, בלאט 15). [דאקומענטירט] [1] טייטש: אין דעם קונטרס האב איך געשריבן, דרך אגב, צו אפווארפן עטלעכע זאכן וואס זענען פון זיי פארשפרייט געווארן אין דער וועלט, צו פארבלענדן די אויגן פון די מענטשן. [דאקומענטירט] מיט אנדערע ווערטער: "ויואל משה" אליין איז שוין א טייל פון א מחלוקת – און דער קאפיטל הערט אויך די אנדערע זייט. [דאקומענטירט]

9.2 די מלחמה-יארן: די קריטיק און די תשובות · 4:37:00–4:45:00

מיר הייבן אן מיט דעם שווערסטן ענין, ווייל ער איז דער ערשטער אין דער צייט. [דאקומענטירט] די קריטיק אויף דעם רבי'נס התנהגות אין די יארן 1939 ביז 1944 האט דריי טיילן: וואס ער האט געזאגט פאר דער מלחמה, ווי אזוי ער איז אליין געראטעוועט געווארן, און וואס ער האט שפעטער געזאגט וועגן דער סיבה פון דעם חורבן. [דאקומענטירט]

דער ערשטער טייל. [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אן א מקור אין דעם ערטיקל אליין, אז ער האט נישט אכטונג געגעבן אויף די סכנות, אז ער האט פארבעטן חסידים ארויסצופארן, און אז ער האט געשטערט צוזאמענארבעט צווישן חרדישע פירער און ציוניסטישע ארגאניזאציעס. [אומקלאר/מחלוקת] [5] דער היסטאריקער אלן נאדלער, אליין א רב מיט סמיכה און א קריטיקער פון אינעווייניג, שרייבט אז ער האט פריער פארבאטן זיינע חסידים צו נוצן סערטיפיקאטן קיין ארץ ישראל, און באלד נאך דער מלחמה אליין אנגענומען אזא סערטיפיקאט. [אומקלאר/מחלוקת] [10] דער היסטאריקער מנחם קערן-קראץ ליינט זיינע דרשות פון יענע יארן: נאכן פאלן פון דער גאגא-רעגירונג אין רומעניע, אין אנהייב 1938; ערב ראש השנה תש"ך, אקטאבער 1939; און יאנואר 1940. [דאקומענטירט] [12] לויט אים האט דער רבי אין זיי געזאגט נאר צו בעטן, תשובה טון און היטן די מצוות, אן קיין "פראקטישע לייזונגען" – די ווערטער "נאר" און "קיין פראקטישע לייזונגען" זענען זיין אייגענע אפשאצונג. [אומקלאר/מחלוקת] [12]

די תשובות. [דאקומענטירט] דער רבי אליין דערציילט אין "על הגאולה ועל התמורה", סימן ל"ו, אז אין תרח"צ, ווען די גזירה פון גאגא איז בטל געווארן, האט ער געדרשנט א ווארענונג, לויט א דרשה פון דעם חתם סופר אין פרעשבורג אין תקס"ט, און באלד דערנאך איז געקומען דער חורבן. [דאקומענטירט] [13] די זעלבע צייט, צוויי לייענונגען: ער זעט אין דער דרשה א ווארענונג; דער היסטאריקער זעט אין די דרשות פון יענער צייט נאר א רוף צו תשובה. [אומקלאר/מחלוקת] [12][13] די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט נאך א זייט: אין 1940 האט ער אקטיוו געהאלפן פליטים – ער האט זיי באזעצט אין זיין ישיבה, אריינגענומען אין דער קהלה, און אויפגעשטעלט א גרופע וואס האט פאר זיי באשאפט פאלשע פאפירן. [דאקומענטירט] [4] די זעלבע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט נישט גערופן ארויסצופארן, נאר געווארנט פון דעם גייסטיגן שאדן וואס מען האט זיך געריכט דארט, און אז פיל פון זיינע חסידים זענען געבליבן אין אייראפע און אומגעקומען. [דאקומענטירט] [4] דאס איז דער פונקט פון דער מחלוקת: וואס די איינע רופן א ווארענונג פון א גייסטיגער סכנה, רופן די אנדערע אן אפהאלטן פון ראטעווען זיך. [אומקלאר/מחלוקת]

דער צווייטער טייל: דער באן. [דאקומענטירט] ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 3, איז דער רבי ארויס פון בודאפעשט אויף דעם באן וואס ר' ישראל קסטנער, א ציוניסטישער פירער, האט ארגאניזירט. [דאקומענטירט] [11] דא קומט די שארפסטע קריטיק.

[דאקומענטירט] נאדלער שרייבט, אין זיינע ווערטער, אז דער רבי, וואס איז געווען שטרענג אז זיינע חסידים זאלן נישט נוצן קיין שום ציוניסטישע הילף, האט "אויסגעזען ווי ער מאכט אן אויסנאם" ווען עס האט זיך געהאנדלט וועגן זיך אליין.
[אומקלאר/מחלוקת] [10] אין 2020 האבן צוויי פראפעסארן, דזשעימס דיימאנד און מנחם קעלנער, געשריבן אין דעם זשורנאל "טאבלעט" אז דאס איז א "סתירה" אין זיין לעבן, און אז ער האט זיך "פראגמאטיש אונטערגעגעבן" צו דער באוועגונג וואס ער האט באשולדיגט אין דעם חורבן. [אומקלאר/מחלוקת] [9] (דאס איז אונזער טייטש פון ענגליש.)

די תשובות זענען פון עטלעכע זייטן. [דאקומענטירט] דער פראפעסאר שאול מגיד, וואס האט איבערגעזעצט זיינע ספרים, ענטפערט אויף דער זעלבער זייט: ער גיט צו אז דאס איז "א פלעק אויף זיין ירושה", אבער ער זאגט אז דאס זאגט גארנישט וועגן זיין תורה און זיין שיטה – "איך האב קיינמאל נישט געזאגט אז ער איז געווען א צדיק", שרייבט ער, דאס מיינט: ער איז נישט געקומען פארטיידיגן דעם מענטש, נאר ערנסט נעמען זיינע ספרים. [אומקלאר/מחלוקת] [9] א חסידישער היסטאריקער, ר' שלמה יעקב געלבמאן, אין זיין גרויסן ביאגראפיע "משיחן של ישראל", שרייבט אז דער באן איז ערשט ארגאניזירט געווארן דורך דער ארטאדאקסישער קהלה אין בודאפעשט, און ערשט שפעטער האט עס קסטנער איבערגענומען.
[טראדיציאנעלער באריכט] [8][9] מגיד אליין ברענגט עס, און זאגט אז דאס קען זיין אן "אפאלאגעטישע" פארטיידיגונג.
[אומקלאר/מחלוקת] [9] אין קאפיטל 3 האבן מיר געברענגט דעם ארטיקל אין "Modern Judaism", וואס ענטפערט אז אלע ריכטונגען פון די אונגארישע אידן זענען געווען שותפים אין דער רשימה, און דעם נוסח אז דער ארטאדאקסישער פירער פינחס פרוידיגער האט אויסגעקליבן און באצאלט פאר בערך אכציג רבנים, און דער רבי צווישן זיי. [דאקומענטירט] [4][5] און לויט די זכרונות פון הערץ פרענקעל, ווי די צייטונג "דזשואיש וויק" האט זיי באשריבן אין 2016, האט דער רבי אליין נאר געזאגט אז ער איז קיינמאל נישט גערעטעוועט געווארן דורך קסטנער, נאר דורך דעם אייבערשטן – "כדי אויפצובויען אידישקייט". [טראדיציאנעלער באריכט] [15]

נאך א קריטיק, וואס שטייט נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע. [אומקלאר/מחלוקת] [4] לויט איר האט ער זיך אפגעהאלטן פון דאנקען די מענטשן און מוסדות וואס האבן געהאלפן ראטעווען אים, ווייל זיי האבן געהערט צו מזרחי און צו אגודה; און זיין טעם, לויט דער זעלבער וויקיפעדיע: מען טאר נישט לויבן א ראטעווונג דורך ציוניסטישע מוסדות, פונקט ווי מען לויבט נישט די דייטשן וואס האבן גערעטעוועט אידן פאר שוחד. [אומקלאר/מחלוקת] [4] א צווייטן מקור פאר דעם האבן מיר נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת]

דער דריטער טייל: די סיבה. [דאקומענטירט] אין דער הקדמה צו "ויואל משה" שרייבט דער רבי אז דער חורבן איז א שטראף פאר דעם עבירה אויף די שבועות, און ער זאגט: "ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת" (הקדמה, בלאט 3). [דאקומענטירט] [1] טייטש: היינט, אין אונזער דור, דארף מען נישט זוכן ווי אין באהאלטענע אוצרות דעם עון וואס האט געברענגט אויף אונז די צרה. [דאקומענטירט] און נאך שארפער: "מלבד שהציונים בעצמם עשו גם פעולות פליליות להביא את כל הרעה" (הקדמה, בלאט 5). [דאקומענטירט] [1] טייטש: אחוץ דעם וואס די ציוניסטן אליין האבן אויך געטון קרימינעלע מעשים צו ברענגען דאס גאנצע שלעכטס. [דאקומענטירט] דעם ראיה פאר דעם האט ער איבערגעלאזט פאר אן אנדער מקום, ווי ער שרייבט דארט. [דאקומענטירט] [1] אין תמוז תשי"ח (1958), נאך דעם קסטנער-פראצעס אין ירושלים, האט ער אין דעם זשורנאל "המאור" געשריבן אז דער פראצעס ווייזט די זעלבע זאך – אזוי ברענגט עס מגיד, לויט קערן-קראץ; דעם אריגינאל האבן מיר נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

דיימאנד און קעלנער שרייבן קעגן דעם, אז אזא חשבון מיינט צו זאגן אז דער אייבערשטער האט אומגעברענגט מיליאנען כדי צו ווייזן א טענה קעגן ציוניזם; אז ספר איוב איז קעגן אזא "פלאכע" סיבה-און-שטראף; און אז מען קען נישט לייענען ליידן אלס שטראף און הצלחה נישט אלס הסכמה. [אומקלאר/מחלוקת] [9] מגיד ענטפערט, אז דער רבי איז נישט דער איינציגער: פון דער אנדערער זייט האט ר' צבי יהודה קוק אויך געזאגט א סיבה פאר דעם חורבן – פארקערט, אז די אידן זענען נישט ארויס פון אייראפע. [אומקלאר/מחלוקת] [9] און א רב פון אונגארן, ר' יששכר שלמה טייכטאל, וואס איז פריער געווען א קעגנער פון ציוניזם, האט אין זיין ספר "אם הבנים שמחה", געדרוקט אין בודאפעשט אין תש"ד, געשריבן די פארקערטע סיבה – אז דער חורבן איז געקומען ווייל מען האט פארלאזט ארץ ישראל. [דאקומענטירט] [14] ער איז אומגעקומען אין י' שבט תש"ה, אויף א טראנספארט. [דאקומענטירט] [14] דער רבי, פון זיין זייט, ענטפערט אין דער הקדמה די וואס הענגען דעם חורבן אויף זיינע

שומרי תורה: "והמה מהפכים דברי אלקים חיים ותולים הצרות בהשומעים לקול התוה"ק, כדרך האפיקורסים מאז ומקדם" (הקדמה, בלאט 6). [דאקומענטירט] [1] טייטש: און זיי דרייען איבער די ווערטער פון דעם לעבעדיגן גאט, און הענגען די צרות אויף די וואס הערן צו דער הייליגער תורה, ווי דער שטייגער פון די אפיקורסים פון אלעמאל. [דאקומענטירט] מיר לאזן די צוויי זייטן שטיין זייט ביי זייט. [דאקומענטירט]

9.3 גדולים וואס האבן אנדערש געהאלטן וועגן דער מדינה און די שבועות, און די תשובות פון זיין מחנה · 4:45:00–4:53:00

אין קאפיטל 7 האבן מיר געזען ווי דער רבי לערנט אויס די שלש שבועות. [דאקומענטירט] [2] דא שטעלן מיר לעבן אים די גדולים וואס האבן געלערנט אנדערש – נישט קיין "ציוניסטן" פון דרויסן, נאר רבנים און ראשי ישיבות – און לעבן יעדן, דעם רבי'נס תשובה פון "ויואל משה". [דאקומענטירט] איינס דארף מען געדענקען: "ויואל משה" איז ארויס אין די יארן 1959 ביז 1961, און טייל פון די גדולים האבן געשריבן פאר אים, און טייל נאך אים. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

דער ערשטער: ר' מאיר שמחה הכהן פון דווינסק, דער "אור שמח" און "משך חכמה". [דאקומענטירט] [16] נאך דער באלפור-דעקלאראציע און דער קאנפערענץ אין סאן רעמא, האט ער געשריבן אין א בריוו, געדרוקט אין דער צייטונג "התור" אין יאר 1922, אז "דער פחד פון די שבועות איז אוועק" – ווייל די פעלקער האבן געגעבן רשות. [דאקומענטירט] [16] (דאס איז א טייטש לויט דעם ענגלישן נוסח אין אונזער מקור.) די פארשער שרייבן פונדעסטוועגן, אז ער האט זיך נישט אנגעשלאסן אין מזרחי און נישט אין אגודה, און אז ער האט נישט געוואלט קעמפן קעגן ציוניזם, נאר שטיין פון דער זייט. [אומקלאר/מחלוקת] [16] דער רבי'נס תשובה, אן צו נעמען זיין נאמען, איז קלאר: "כי על עצם הענין של מהירת הגאולה חלה השבועה ואין נפקא מינה בזה כלל דעת האומות אם הוא ברשות אם לאו" (מאמר שלש שבועות, סימן פ"ו). [דאקומענטירט] [2] טייטש: די שבועה גייט אויף דעם ענין אליין – צו איילן די גאולה – און עס מאכט גארנישט אויס צי די פעלקער געבן רשות אדער נישט. [דאקומענטירט] און ווייטער: "שאפילו כל האומות שמכל העולם יחד לא יוכלו להכריע אף זיז כל שהוא בדעת התורה, ובגוים אין תורה" (מאמר שלש שבועות, סימן פ"ו). [דאקומענטירט] [2] טייטש: אפילו אלע פעלקער פון דער גאנצער וועלט צוזאמען קענען נישט באשליסן אפילו דאס מינדסטע אין דער דעה פון דער תורה, און ביי די גויים איז נישטא קיין תורה. [דאקומענטירט]

דער צווייטער: דער אבני נזר, דער סאכאטשאווער רבי. [דאקומענטירט] [17] ער האט געלערנט, לויט ווי ר' י. דוד בלייך ברענגט עס, אז די שבועה "שלא יעלו בחומה" איז נאר אן רשות; און אין אן אנדער תשובה, אז די שבועות זענען געשוואוירן געווארן דורך נשמות פאר זיי זענען געבוירן געווארן, און האבן נישט קיין כח פון הלכה. [דאקומענטירט] [17] דער רבי טענה'ט אין סימן ט"ז קעגן דעם פשט, אז "ביד חזקה" מיינט יעדעס דרינגען, אפילו מיט פיל בעטן; און אין סימן פ"ו שרייבט ער, אז אפילו לויט דעם אבני נזר בלייבט דער פסק – ווייל אויף דער דריטער שבועה: "ובפרט בשבועה השלישית של דחיקת הקץ לא אמר אדם מעולם שהוא תלוי ברשות האומות" (מאמר שלש שבועות, סימן פ"ו). [דאקומענטירט] [2] טייטש: און בפרט אויף דער דריטער שבועה, נישט דוחק זיין דעם קץ, האט קיינמאל קיינער נישט געזאגט אז זי איז אפהענגיג אין דער רשות פון די פעלקער. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז דער רבי האט "אנגענומען" דעם פשט פון דעם אבני נזר; אין "ויואל משה" אליין זעט מען אים טענה'ן קעגן אים. [אומקלאר/מחלוקת] [4][2]

דער דריטער טענה קומט פון דער דתי-לאומי זייט: די דריי שבועות זענען איין פעקל – די פעלקער האבן געשוואוירן נישט צו שעבודן די אידן צו פיל, און זיי האבן געבראכן זייער שבועה אין דעם חורבן, דעריבער זענען די אידן אויך פטור. [אומקלאר/מחלוקת] [9] דער רבי האט אויף דעם שוין געענטפערט: "שאין אלו השבועות תלויים זה בזה, שלא השביע אותנו הקב"ה בשביל טובת האומות אלא לטובתינו" (מאמר שלש שבועות, סימן ע"ה). [דאקומענטירט] [2] טייטש: די שבועות הענגען נישט איינע אין דער אנדערער, ווייל דער אייבערשטער האט אונז נישט באשוואוירן פאר דער טובה פון די פעלקער, נאר פאר אונזער טובה. [דאקומענטירט]

די פערטע טענה איז פון דעם רמב"ם. [דאקומענטירט] דיימאנד און קעלנער שרייבן, אז דער רמב"ם דערמאנט נישט די שבועות אין זיין משנה תורה, און אז דעם רבי'נס תשובה איז "א קרייז". [אומקלאר/מחלוקת] [9] א ליטווישער ראש ישיבה, ר' חיים וואלקין, אין זיין ספר "דעת חיים", שרייבט אז דער רמב"ם ברענגט די שבועות נאר אין "אגרת תימן", אלס ווארענונג, נישט

אלס הלכה – אזוי ברענגט עס די ענגלישע וויקיפעדיע. [אומקלאר/מחלוקת] [20] דער רבי פרעגט אליין די זעלבע קשיא: "אבל על העלי' בחומה ודחיקת הקץ לית מאן דפליג באלו השבועות בכל דברי הש"ס, וגם כל המדרשים מלאים מזה, ומדוע השמיטם." (מאמר שלש שבועות, סימן ל"א). [דאקומענטירט] [2] טייטש: אבער אויף ארויפגיין ווי א מויער און דוחק זיין דעם קץ, איז קיינער נישט חולק אין גאנץ ש"ס, און די מדרשים זענען פול דערמיט – פארוואס האט ער עס אויסגעלאזט?

[דאקומענטירט] און ער ענטפערט, אז דער רמב"ם האט מסכים געווען צו "אגרת תימן" אויף דער עלטער: "וא"כ חזינן ברור שהסכים לכל דברי האגרת תימן לעת זקנותו אחר שכבר כתב כל חבוריו, ובודאי שלא חזר מדבריו שכתב שמה, והוא העיקר." (מאמר שלש שבועות, סימן ל"א). [דאקומענטירט] [2] טייטש: מיר זעען קלאר אז ער האט מסכים געווען צו אלעם וואס שטייט אין אגרת תימן אויף דער עלטער, נאכדעם וואס ער האט שוין געשריבן אלע זיינע ספרים, און ער האט זיך זיכער נישט צוריקגעצויגן – און דאס איז דער עיקר. [דאקומענטירט] מגיד, פון זיין זייט, גיט צו אז אין דעם פונקט האבן די קריטיקער א טענה, און ער רופט דעם רבי'נס לייענונג פון דעם רמב"ם "טענדענציעז". [אומקלאר/מחלוקת] [9]

דערנאך די גרויסע ספרים קעגן "ויואל משה". [דאקומענטירט] ר' מנחם מענדל כשר, א געווער חסיד און א חתן פרס ישראל, האט ארויסגעגעבן "התקופה הגדולה" – אין 1968 לויט מגיד, אין 1969 לויט אנדערע. [אומקלאר/מחלוקת] [18] לויט מגיד איז עס "מערסטנס אן אפווארף" פון "ויואל משה", אבער ער דערמאנט נישט אמאל דעם רבי'נס נאמען. [אומקלאר/מחלוקת] [7] ר' שלמה אבינר האט געשריבן א תשובה קאפיטל נאך קאפיטל, "עלה נעלה" – 2002 אדער 2011, לויט צוויי פארשידענע ווערטער פון מגיד. [אומקלאר/מחלוקת] [7][8] און ר' יואל כהן, א חב"ד חסיד, האט אין 2012 געשריבן "אגרת מענה חכם" – לויט מגיד וויניגער קעגן דעם רבי'ן, מיט וועמען ער שטימט שטארק, און מער קעגן דעם געדאנק אז מען טאר זיך גארנישט האבן צו טון מיט דער מדינה. [אומקלאר/מחלוקת] [7] מגיד פרעגט, פארוואס האבן רבנים געדארפט ענטפערן א ספר וואס האט, לויט זיי, "פארלוירן"? [אומקלאר/מחלוקת] [8] זיין תשובה: ווייל די טענות פון "ויואל משה" זענען געבויט אויף די אנערקענטע ספרים פון דער תורה – גמרא, ראשונים און אחרונים – און מען קען זיי נישט איגנארירן. [אומקלאר/מחלוקת] [8]

און וועגן דעם רב קוק. [דאקומענטירט] דער רבי דערמאנט אים נישט אין "ויואל משה" און נישט אין "על הגאולה ועל התמורה"; לויט מגיד איז דא נאר איין תשובה, אין שו"ת "דברי יואל", סימן קל"ב, וואס פארבאט צו לייענען זיינע ספרים. [דאקומענטירט] מגיד שרייבט, אז עס איז "נישט מסתבר" אז דער רבי האט גוט געלייענט זיינע ספרים – דאס איז זיין אייגענער השערה. [7][8] און ער לייגט צו א פארגלייך: ביידע האבן ערווארטעט א גאולה באלד נאך דעם חורבן – פאר דעם רב קוק איז ציוניזם געווען דער אנהייב פון משיח, פאר דעם סאטמארער רב דער שטן פאר אים. [אומקלאר/מחלוקת] [8]

נישט אלע וואס האבן אנדערש געלערנט אין איין זאך, האבן אנדערש געהאלטן אין אלעם. [דאקומענטירט] ר' אלחנן וואסערמאן, וואס איז אומגעקומען אין קאוונע אין תמוז תש"א, האט געהאלטן אז אפילו א מדינה לויט דער תורה איז כפירה אין משיח – לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע. [דאקומענטירט] [19] דער סיבה פון דעם חורבן האט ער אבער געזען אנדערש: אין די צוויי "עבודה זרות" פון דעם דור, נאציאנאליזם און סאציאליזם. [אומקלאר/מחלוקת] [19] און ר' משה פיינשטיין, אין "אגרות משה", אבן העזר א', סימן ק"ב, שרייבט אז אפילו לויט דעם רמב"ן איז וואוינען אין ארץ ישראל נישט קיין חיוב – לויט ר' י. דוד בלייך. [דאקומענטירט] [17] דאס איז נאענט צו דעם וואס דער רבי שרייבט אין מאמר ישוב ארץ ישראל, אבער קיין מקור פארבינדט נישט די צוויי. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

9.4 די באציאונגען מיט אנדערע הויפן און מיט אגודת ישראל · 4:53:00–4:59:00

דער סאטמארער רב איז נישט געווען אליין אין דער חסידישער וועלט, און זיין שטרענגע שיטה האט געמאכט שפאנונג אויך מיט די וואס האבן זיך אליין געשטעלט קעגן ציוניזם. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז די שפאנונג איז געווען "בעיקר" מיט די רביים וואס האבן אויך געהאלטן קעגן ציוניזם, ווייל סאטמאר האט פון זיי ערווארטעט צו פארבאטן די וואלן און ענליכע זאכן; און זי רעכנט אויס, אז עס זענען דערפון געווען לאנגע שפאנונגען מיט קלויזנבורג און מיט חב"ד. [אומקלאר/מחלוקת] [4] מער פרטים פון דעם האבן מיר אין קיין מקור נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת]

ביי בעלז זענען די מקורות רייכער. [דאקומענטירט] דער בעלזער רבי, ר' אהרן ראקח, איז אנטלאפן פון אונגארן אין אנהייב 1944 און אנגעקומען קיין ארץ ישראל; לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע האט ער געהאט סערטיפיקאטן פון דער סאכנות.

[דאקומענטירט] [22] אין ארץ ישראל, שרייבט די זעלבע וויקיפעדיע, האט ער אנגענומען א מער אפענעם צוגאנג צו אנדערע אידן. [אומקלאר/מחלוקת] [22] דער היסטאריקער קערן-קראץ שרייבט, לויט מגיד, אז דער סאטמארער רב האט אין די 1950ער יארן פרובירט אריבערציען דעם בעלזער רבי'ן צו זיין שיטה, און עס איז אים נישט געלונגען. [אומקלאר/מחלוקת] [7] די צייטונג "הארץ" האט אין 2012 געשריבן, אז דער ערשטער ריס צווישן די צוויי הויפן איז געווען אין 1955 – דאס האבן מיר נאר געזען אין א זוך-רעזולטאט, נישט אינעם ארטיקל אליין. [אומקלאר/מחלוקת] [23] און די זעלבע ידיעה דערציילט פון שלום צווישן די צוויי הויפן אין 2012, לאנג נאך דעם רבי'נס הסתלקות. [אומקלאר/מחלוקת] [23]

און אגודת ישראל. [דאקומענטירט] פאר דער מלחמה איז ער געזעסן אויף דער קאנפערענץ אין טשאפ, אין זומער 1922, וואס דער מונקאטשער רב האט געפירט, און וואס האט ארויסגעגעבן א רוף קעגן אגודה. [דאקומענטירט] [4] אין אמעריקע האבן סאטמארער חסידים זיך קיינמאל נישט אנגעשלאסן אין אגודה, אזוי שרייבט די ענגלישע וויקיפעדיע. [דאקומענטירט] [5] אין "ויואל משה" דערמאנט ער נישט אגודה מיט איר נאמען. [דאקומענטירט] [7] אבער אין דער הקדמה שרייבט ער אויף די וואס פאלן אריין אין דעם נעץ: "ושוב אח"כ נופלים ברשת המינות לגמרי ע"י הגשר של הדתיים הנספחים אל הציונים" (הקדמה, בלאט 5). [דאקומענטירט] [1] טייטש: און דערנאך פאלן זיי אינגאנצן אריין אין דעם נעץ פון מינות, דורך דער בריק פון די פרומע וואס זענען צוגעבונדן צו די ציוניסטן. [דאקומענטירט] מגיד לייענט די "בריק" ווי א רמז אויף אגודה – דאס איז זיין פירוש. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

וואס האט אגודה געענטפערט? [דאקומענטירט] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע איז אגודה נאך דעם חורבן געווארן "נישט-ציוניסטיש" אנשטאט "אנטי-ציוניסטיש", און זינט 1948 איז זי געזעסן אין רוב רעגירונגען, אבער געוויינליך אן מיניסטארן. [דאקומענטירט] [21] אגודה'ס אייגענע ערקלערונג, ווי די וויקיפעדיע ברענגט: מען האט עס דערלויבט "מיט גרויס צער"; די כנסת איז נישט קיין אידעאלאגישע ארגאניזאציע, און מען האט געמוזט שיקן פארשטייער "צו קעמפן פאר אונזער עקזיסטענץ". [דאקומענטירט] [21] (א טייטש פון ענגליש.) דער רבי, פון זיין זייט, שרייבט אין מאמר ישוב ארץ ישראל: "וא"כ מי יודע אם מותר ליכנס ברצון תחת ממשלתם ורשותם, שגורם להיות עצמו אזיל ומודי להו וליתן להם חיזוק רב שגרוע הרבה מלהיות מודה בע"ז" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קנ"ג). [דאקומענטירט] [3] טייטש: און אויב אזוי, ווער ווייסט צי מען טאר אריינגיין מיטן גוטן ווילן אונטער זייער הערשאפט און רשות – וואס מאכט אז מען גייט און מען מודה צו זיי, און מען גיט זיי א גרויסע שטארקונג, וואס איז פיל ערגער ווי מודה זיין צו עבודה זרה. [דאקומענטירט]

אבער מחלוקת האט נישט געמיינט קיין אפגעשניטנקייט. [דאקומענטירט] מגיד שרייבט, לויט קערן-קראץ, אז דער רבי האט זיך פיל מאל געטראפן מיט פירער פון אגודה. [אומקלאר/מחלוקת] [7] און א מעשה וואס דער מוציא לאור פון שו"ת "דברי יואל", א בן בית ביי אים, דערציילט אין זיין הקדמה: אין תשי"ג איז ער געווען אין קליוולאנד, וואו עס געפינט זיך די ישיבה פון טעלז. [טראדיציאנעלער באריכט] [24] ביי א שמועס מיט דעם ראש ישיבה, ר' אליהו מאיר בלאך, האבן זיי זיך שטארק געטענה'ט וועגן אגודה, ביז עס האט אויסגעזען אז דער ראש ישיבה איז א ביסל באליידיגט. [טראדיציאנעלער באריכט] [24] פאר דעם אוועקפארן האט מען אים געבעטן זאגן א שיעור פאר די בחורים; דער מוציא לאור האט אים געראטן נישט צו גיין, אבער דער רבי איז געגאנגען, "כדי מען זאל נישט זאגן אז ער האט עפעס אויפן הארצן" אויף דעם ראש ישיבה – און לויט דער מעשה האט ער געזאגט א שיעור אין מסכת נדרים אן הכנה, און דער ראש ישיבה האט אים נאכדעם געלויבט פאר אלעמען.
[טראדיציאנעלער באריכט] [24] אין קאפיטל 7 האבן מיר דערמאנט, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, אז ער האט געוואלט מספיד זיין ר' אהרן קאטלער, וואס האט געהאלטן פונקט פארקערט וועגן די וואלן. [אומקלאר/מחלוקת] [25]

און פון דער אנדערער זייט, ווי האבן גדולים וואס האבן נישט געהאלטן פון זיין שיטה גערעדט וועגן אים? [דאקומענטירט] נאך זיין הסתלקות האט ר' אלעזר מנחם מן שך געזאגט, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע: "הננו מספידים גברא רבא שקשה לתארהו, אדם גדול בענקים... אין לנו מי שיאמר את דבר ה' האמיתי בתקיפות". [דאקומענטירט] [4] טייטש: מיר זענען מספיד א גרויסן מענטשן וואס מען קען אים שווער באשרייבן, א גרויסער צווישן ריזן; מיר האבן נישט קיינעם וואס זאל זאגן דאס אמת'ע ווארט פון השם מיט שטארקייט. [דאקומענטירט] און די אידישע וויקיפעדיע ברענגט פון דעם פשעווארסקער רבי'ן, אין נאמען פון ר' איציקל, אז קיינער פארשעמט זיך נישט אזוי פאר כבוד שמים ווי ער – לויט "שיח זקנים", חלק ג'.
[טראדיציאנעלער באריכט] [6]

און אין זיין אייגענעם מחנה – נטורי קרתא. [דאקומענטירט] נאך מלחמת ששת הימים, ווען א טייל פון נטורי קרתא האבן זיך אנגעשלאסן מיט אראבער, האט ער גזואגט, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, אז זיי זענען נישט "נטורי קרתא" נאר "מחריבי קרתא". [אומקלאר/מחלוקת] [4] און אין יאנואר 1969, ווען דריי יונגע סאטמארער האבן אן רשות פיקעטירט ביי די פאראייניגטע פעלקער, האט מען זיי ארויסגעווארפן פון תורה ויראה און פון קהל ייטב לב – אזוי האט די אגענטור JTA באריכטעט. [דאקומענטירט] [26]

9.5 מחלוקות אין הלכה און מנהג · 4:59:00–5:05:00

די לעצטע מחלוקות זענען נישט וועגן פאליטיק, נאר וועגן הלכה. [דאקומענטירט] דער מוציא לאור פון שו"ת "דברי יואל" שרייבט, אז דער רבי האט געוועגליך נישט געהאט קיין צייט צו ענטפערן אויף בריוו, אבער אין ענינים וואס האבן געטשעפעט חיזוק הדת האט ער אוועקגעלייגט אלע טרדות – און ער רעכנט אויס: "שיעור המחיצה בין עזרת נשים בבתי כנסיות, אתרוגי שמיטה, הזרעה מלאכותית, חדשות באופני עשיית מקוואות". [דאקומענטירט] [24] דאס זענען פונקט די ענינים וואו ער איז געשטאנען אנטקעגן אנדערע גדולים. [דאקומענטירט]

ערשטנס, די מחיצה. [דאקומענטירט] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע האט ר' משה פיינשטיין געהאלטן אז א מחיצה אין שול דארף זיין כאטש ביז די אקסלען; דער סאטמארער רב האט געהאלטן אז די מחיצה דארף זיין אזוי, אז מען זאל אינגאנצן נישט זען אריבער. [אומקלאר/מחלוקת] [5][27] דער מוציא לאור שרייבט, אז אויב פיל בתי כנסיות היטן היינט א כשר'ע מחיצה, איז עס "נאר צוליב דעם פסק פון דעם סאטמארער רב" – דאס איז דערווארט פון א בן בית, און אזוי צייכענען מיר עס אן. [טראדיציאנעלער באריכט] [24]

צווייטנס, און דאס איז געווען די שטארקסטע מחלוקת: הזרעה מלאכותית. [דאקומענטירט] אין 1959 האט ר' משה פיינשטיין געשריבן א תשובה, אין "אגרות משה", אבן העזר א', סימן ע"א, וואס דערלויבט אין א געוויסן פאל, ווען א פארפאלק קען נישט האבן קינדער, א רפואה וואס איז פאר אים נישט קיין איסור ערוה, ווייל לויט אים הענגט דער איסור אין דער מעשה, נישט אין דער תוצאה. [דאקומענטירט] [28] די קריטיק האט אנגעהויבן אין דעם זשורנאל "המאור", וואס ר' מאיר אמסעל האט געפירט, אין תשכ"ב, און זיך פארשטארקט אין תשכ"ד. [דאקומענטירט] [29] דער סאטמארער רב האט דאן געשריבן צוויי לאנגע ארטיקלען, אין אב און אין אלול תשכ"ד, וואס זענען שפעטער אריין אין שו"ת "דברי יואל", אבן העזר, סימן ק"ז. [דאקומענטירט] [28][29] זיין הויפט-יסוד: דער איסור פון "לא תתן שכבתך לזרע" קוקט אויך אויף דער תוצאה, דעם קינד – און זיין ראיה איז פון דעם רמב"ן אויף דעם פסוק אין ויקרא, י"ח, כ'. [דאקומענטירט] [28] זיין מסקנא: אזא קינד איז א ממזר, און די פרוי ווערט אסור צו איר מאן. [דאקומענטירט] [28]

ר' משה האט געענטפערט, אין א בריוו צו ר' משה חיים אפרים בלאך, "אגרות משה", אבן העזר ב', סימן י"א: מען קען נישט בויען א הלכה אויף א טעם פון א פירוש אויף דער תורה; דער רמב"ן'ס טעם איז א כללישע ערקלערונג, נישט א יסוד צו טוישן די הלכה פון דער מעשה צו דער תוצאה. [דאקומענטירט] [28] און ער האט שפעטער מודיע געווען, אז ער האט עס דערלויבט נאר אין א שעת דחק גדול, און נאר דורך א גרויסן רב וואס איז באקאנט אין הוראה. [דאקומענטירט] [28]

ווי האט די מחלוקת אויסגעזען אין דרויסן? [דאקומענטירט] דא האבן מיר בעיקר א מקור פון דער אנדערער זייט. [אומקלאר/מחלוקת] ר' אליעזר מלמד, א רב פון דעם דתי-לאומי מחנה, שרייבט אין 2022 אז דער מאכט פון דער קאמפיין איז געקומען דורך "המאור", אז פריער האבן שוין רבנים, "בראש זיי דער סאטמארער רב", געהאט טענות אויף ר' משה'ס פסקים, און אז עס זענען געווען מענטשן וואס האבן אוועקגעווארפן און אפילו פארברענט די "אגרות משה". [אומקלאר/מחלוקת] [29] ער שרייבט נישט אז דער רבי האט דאס געהייסן, און מיר האבן נישט געזען קיין מקור וואס זאגט אזוי. [אומקלאר/מחלוקת] און דער מוציא לאור פון שו"ת "דברי יואל", פון זיין זייט, זעט אין דעם גאנצן קאמף א חוב צו היטן די גדרים פון די ראשונים, כדי מען זאל נישט מאכן קיין פרצות אין דער מויער. [טראדיציאנעלער באריכט] [24]

דריטנס, מציצה. [דאקומענטירט] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע האט דער רבי זיך שטארק געשטעלט קעגן נוצן א רער ביי מציצה, ווייל ער האט געהאלטן אז די ענדערונג וועט ברענגען א גייסטיגן שאדן. [אומקלאר/מחלוקת] [5] א צווייטער מקור פאר דעם האבן מיר נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת]

פערטנס, שמיטה – און דא זעט מען אן אנדער פנים פון זיין פסק. [דאקומענטירט] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע האט ער געהאלטן אז אפילו פירות פון גוים וואס וואקסן אין ארץ ישראל האבן קדושת שביעית, ווייל די פעלדער זענען אונטער א אידישער הערשאפט. [דאקומענטירט] [4] אבער פאר אנדערע פוסקים האט ער זיין דעה אוועקגעלייגט, און נישט פסקנט בפרהסיא צו פארבאטן; אליין, ווען ער איז געווען אין ארץ ישראל אין א שמיטה-יאר, האט ער זיך אפגעהיטן. [דאקומענטירט] [4] דאס איז אן אינטערעסאנטער פונקט: זיין פערזענלעכע חומרא איז נישט אלעמאל געווען זיין פסק פאר דעם ציבור.

[אומקלאר/מחלוקת]

צום סוף, א שטריך וואס ווייזט אז מחלוקת אין הלכה איז נישט אלעמאל געווען מחלוקת אין כבוד. [דאקומענטירט] א לייענער-קאמענטאר אונטער נאדלער'ס ארטיקל דערציילט אז ר' משה פיינשטיין האט געזאגט צו א רב, "גיי צו רב יואליש", ווייל ביי אים איז "כל התורה כולה" – דאס איז נאר א קאמענטאר, נישט באשטעטיגט. [אומקלאר/מחלוקת] [10]

מיט דעם ענדיגט זיך דער קאפיטל פון מחלוקות. [דאקומענטירט] מיר האבן געהערט די קריטיקער און די תשובות, יעדן מיט זיינע ווערטער. [דאקומענטירט] אין דעם קומענדיגן קאפיטל קומען מיר צוריק צו זיין לעבן: די 1960ער יארן, דער שלאג אין אדר תשכ"ח, קרית יואל, און כ"ו אב תשל"ט. [דאקומענטירט]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין המון-בילדער; קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים; קיין סטאטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען (אויך נישט מחברטעס פון ארטיקלען). דער עיקר פון דעם קאפיטל איז ספרים און דאקומענטן: שער-בלעטער און די ציטירטע שורות, נאר פון אמת'ע סקאנס, קיינמאל נישט א קינסטלעכע "רעקאנסטרוקציע" פון א בלאט. בילדער פון גדולים: נאר מיט א באשטעטיגטן מקור; ביי יעדן בילד פון Commons דארף מען נאכקוקן דעם מקור און די ליצענץ פאר מען נוצט אים. קריטיקער פון היינט (פראפעסארן, ארטיקל-שרייבער) ווערן נישט געוויזן – נאר דער טיטל פון זייער ארטיקל.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	9.0	דער סוף פון קאפיטל 8: צוויי פאליצעס לעבן אנאנד – "ויואל משה" און ספרים פון אנדערע גדולים; דער קעפל "קאפיטל 9: מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען"	אייגענע גראפיק; פאטא פון א פאליצע (אייגענע אויפנאמע, נאר ספרים)	המשך פון קאפיטל 8
2	9.1	דער שער-בלאט פון "ויואל משה" (מהדורא תשס"ו מיט דער פאקסימיליע פון תשכ"א); די שורה פון דער הקדמה, בלאט 15, אונטערגעשטראכן	סקאן פון דער מהדורא חדשה (דער זעלבער סקאן ווי אין קאפיטלען 6–8)	נאר אמת'ע סקאנס
3	9.1	א גראפיק: צוויי שפאלטן – "די קריטיק" / "די תשובה" – וואס קומט צוריק ביי יעדן אונטער-טייל	אייגענע גראפיק (דיאגראם 4.2)	א וויזועלער כלל פאר דעם גאנצן קאפיטל
4	9.2	דער רבי, 1936/1938, ביי דער באן-סטאנציע אין סאטמאר	Wikimedia Commons (דער זעלבער בילד ווי אין קאפיטל 2–3; פובליק דאמעין)	נאר מענער אויפן בילד; אויב עס זענען פרויען אין הינטערגרונט – אפשניידן
5	9.2	א מאפע: סאטמאר → קלויזנבורג → בודאפעשט → בערגן-בעלזן → שווייץ (פון קאפיטל 3), קורץ	אייגענע מאפע פון קאפיטל 3	נאר אלס דערמאנונג, 5 סעקונדעס

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
6	9.2	דער שער-בלאט פון "על הגאולה ועל התמורה" און סימן ל"ו (דער ספר דערציילט פון דער דרשה אין תרח"צ)	סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו (dc2fc094 res)	ווייזן נאר דעם שער און די נומער פון סימן; קיין טעקסט וואס איז נישט באשטעטיגט
7	9.2	ארכיוו-בילדער פון בודאפעשט 1944: גאסן, באן-סטאנציע (אן מענטשן אדער נאר מענער)	Fortepan (fortepan.hu, CC BY-SA), Yad Vashem Photo Archive (מיט רשות)	קיין לייכעס, גארנישט גראפיש; קיין פרויען
8	9.2	דער שער-בלאט פון "אם הבנים שמחה" (בודאפעשט תש"ד)	HebrewBooks.org (סקאן פון דעם ספר)	דער מחבר אויף דעם שער – א מאן; קיין אנדערע בילדער
9	9.2	טיטלען פון ארטיקלען אויף אן עקראן: "טאבלעט" 2020; "דזשואיש איידיעס דעילי"; "Modern Judaism" 2007	סקרינשאטס פון די זייטלעך – נאר דער טיטל, אן בילדער פון פרויען און אן נאמען פון א מחברטע	פארבלערן יעדן פרויען-נאמען
10	9.3	שער-בלעטער: "אור שמח"/"משך חכמה"; "אבני נזר"; "התקופה הגדולה"; "עלה נעלה"	HebrewBooks.org; Otzar HaChochma (נאר שער-בלעטער)	"ויואל משה" אין דער מיטן; די אנדערע אויף די זייטן (דיאגראם 4.3)
11	9.3	דער ציטאט פון מאמר שלש שבועות, סימנים ל"א, ע"ה, פ"ו – מיט די ציטירטע ווערטער אונטערגעשטראכן	סקאן פון דער מהדורא חדשה	נאר פון דעם סקאן
12	9.3	א בילד פון ר' מאיר שמחה הכהן פון דווינסק	Wikimedia Commons (Meir Simcha of Dvinsk) – נאכקוקן דעם מקור און די ליצענץ	אויב קיין באשטעטיגטער בילד – נאר דער שער-בלאט
13	9.3	א בילד פון ר' אלחנן וואסערמאן	Wikimedia Commons (Elchonon Wasserman.jpg) – נאכקוקן דעם מקור	פובליק דאמעין, לויט דעם בלאט
14	9.3	דער שער-בלאט פון "אגרות משה", אבן העזר א'	HebrewBooks.org	נאר דער שער
15	9.4	א בילד פון דעם בעלזער רבי'ן ר' אהרן ראקח	Wikimedia Commons – נאכקוקן די ליצענץ	נאר מיט באשטעטיגטן מקור
16	9.4	א מאפע פון דער קאנפערענץ אין טשאפ (Csap/Čop) 1922 לעבן מונקאטש און סאטמאר	אייגענע מאפע (זע 4.1)	
17	9.4	די ישיבה פון טעלז אין קליוולאנד (וויקליף) – א בילד פון דעם געביידע	Wikimedia Commons אדער אייגענע אויפנאמע מיט רשות	נאר דער געביידע; קיין מענטשן
18	9.4	דער שורה פון דער הקדמת המוציא לאור צו שו"ת "דברי יואל" וועגן תשי"ג, קליוולאנד	א בילד פון דעם געדרוקטן ספר (נישט פון דעם וועבזייטל)	פארגלייכן מיט דעם ספר פאר מען שטעלט עס אויפן עקראן
19	9.4	א בילד פון ר' אלעזר מנחם מן שך	Wikimedia Commons – נאכקוקן די ליצענץ	

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
20	9.4	א JTA-ידיעה, יאנואר 1969 (נאר דער קעפל)	JTA Archive (jta.org/archive) – סקרינשאט פון דעם טיטל	נאר דער טעקסט
21	9.5	דער שער-בלאט פון שו"ת "דברי יואל", אבן העזר; סימן ק"ז	HebrewBooks.org / א געדרוקטער ספר	נאר שער און סימן
22	9.5	דער שער-בלאט פון "אגרות משה" (אבן העזר א' און ב')	HebrewBooks.org	
23	9.5	א בילד פון ר' משה פיינשטיין	Wikimedia Commons – נאכקוקן די ליצענץ	נאר מענער אויפן בילד
24	9.5	א שול-אינעווייניג מיט א הויכער מחיצה – נאר די מחיצה און די מענער-זייט, קיין מענטשן	אייגענע אויפנאמע מיט רשות	קיין פרויען, קיין עזרת נשים פון דער אנדערער זייט
25	9.5	א בילד פון דעם זשורנאל "המאור" (שער פון א נומער פון תשכ"ד)	National Library of Israel (נאכקוקן)	נאר דער שער
26	9.5	אתרוגים / א פעלד אין ארץ ישראל אין א שמיטה-יאר	Wikimedia Commons (נאר פעלדער און פירות)	
27	9.5 → 10	דער קעפל "קאפיטל 10" איבער א בילד פון קרית יואל פון דער לופט	Wikimedia Commons (Kiryas Joel aerial) – נאכקוקן ליצענץ	איבערגאנג; קיין מענטשן

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	9.0	קאפיטל 9 · מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען	
2	9.1	יעדע מיינונג מיט אירע אייגענע ווערטער · יעדע תשובה דערנעבן	דער כלל פון דעם קאפיטל
3	9.1	"ובקונטרס הזה כתבתי בדרך אגב לסתור כמה ענינים..." – ויואל משה, הקדמה, בלאט 15	[1] – ציטאט
4	9.2	דריי טענות: פאר דער מלחמה · דער באן · די סיבה פון דעם חורבן	גראפיק
5	9.2	דרשות: אנהייב 1938 · ערב ראש השנה תש"ך (אקטאבער 1939) · יאנואר 1940	[12]
6	9.2	קערן-קראָץ: "נאר" תפילה און תשובה (זיין אפשאצונג)	[12] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
7	9.2	דער רבי: א דרשה פון ווארענונג, תרח"צ – על הגאולה ועל התמורה, סימן ל"ו	[13]
8	9.2	1940: פליטים אין דער ישיבה, פאלשע פאפירן – העברעאישע וויקיפעדיע	[4]
9	9.2	נאדלער: "אן אויסנאם" פאר זיך אליין (טייטש)	[10] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
10	9.2	דיימאנד און קעלנער, "טאבלעט" 2020: "א סתירה" (טייטש)	[9] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
11	9.2	מגיד: "א פלעק" – אבער נישט אויף דער שיטה (טייטש)	[9] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
12	9.2	געלבמאן: דער באן – ערשט ארגאניזירט דורך דער ארטאדאקסישער קהלה	[8][9] – **[טראדיציאנעלער באריכט]**

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
13	9.2	"נישט דורך קסטנער, נאר דורך דעם אייבערשטן" – לויט הערץ פרענקעל	[15] – [טראדיציאנעלער באריכט]
14	9.2	נישט געדאנקט די ראטעווער – נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע	[4] – [אומקלאר/מחלוקת]
15	9.2	"ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש..." – ויואל משה, הקדמה, בלאט 3	[1]
16	9.2	"המאור", תמוז תשי"ח (1958) – לויט מגיד/קערן-קראץ	[7] – [אומקלאר/מחלוקת]
17	9.2	טייכטאל, "אם הבנים שמחה", בודאפעשט תש"ד – די פארקערטע סיבה	[14]
18	9.2	"...ותולים הצרות בהשומעים לקול התוה"ק..." – ויואל משה, הקדמה, בלאט 6	[1]
19	9.3	"ויואל משה": 1959–1961 · וואס איז געשריבן פאר אים, וואס נאך אים	[7] – זע דיאגראם 4.3
20	9.3	ר' מאיר שמחה פון דווינסק, "התור" 1922: "דער פחד פון די שבועות איז אוועק" (טייטש)	[16]
21	9.3	"...ואין נפקא מינה בזה כלל דעת האומות..." – מאמר שלש שבועות, סימן פ"ו	[2]
22	9.3	אבני נזר: "בחומה" – נאר אן רשות (לויט בלייך)	[17]
23	9.3	"שאין אלו השבועות תלויים זה בזה..." – מאמר שלש שבועות, סימן ע"ה	[2]
24	9.3	"...ומדוע השמיטם" – מאמר שלש שבועות, סימן ל"א	[2]
25	9.3	"התקופה הגדולה" – 1968? 1969?	[7][18] – [אומקלאר/מחלוקת]
26	9.3	"עלה נעלה" – 2002? 2011? · "אגרת מענה חכם" – 2012	[7][8] – [אומקלאר/מחלוקת]
27	9.3	דער רב קוק: נאר אין שו"ת דברי יואל, סימן קל"ב – לויט מגיד	[7][8]
28	9.3	אגרות משה, אבן העזר א', סימן ק"ב: ישוב ארץ ישראל – נישט קיין חיוב	[17]
29	9.4	שפאנונג מיט קלויזנבורג און חב"ד – העברעאישע וויקיפעדיע	[4] – [אומקלאר/מחלוקת]
30	9.4	בעלז: 1950ער יארן (קערן-קראץ) · 1955 ("הארץ") · שלום 2012	[7][23] – [אומקלאר/מחלוקת]
31	9.4	טשאפ, זומער 1922 – קעגן אגודה	[4]
32	9.4	"...ע"י הגשר של הדתיים הנספחים אל הציונים" – ויואל משה, הקדמה, בלאט 5	[1]
33	9.4	אגודה: "מיר האבן געמוזט ... צו קעמפן פאר אונזער עקזיסטענץ" (טייטש)	[21]
34	9.4	תשי"ג (1953): קליוולאנד, ישיבת טעלז – ר' אליהו מאיר בלאך	[24] – [טראדיציאנעלער באריכט]
35	9.4	"...אין לנו מי שיאמר את דבר ה' האמיתי בתקיפות" – ר' אלעזר מנחם מן שך	[4]
36	9.4	"מחריבי קרתא" – העברעאישע וויקיפעדיע	[4] – [אומקלאר/מחלוקת]
37	9.4	יאנואר 1969: דריי ארויסגעווארפן פון תורה ויראה – JTA	[26]
38	9.5	"שיעור המחיצה ... אתרוגי שמיטה, הזרעה מלאכותית, חדשות באופני עשיית מקוואות" – הקדמת המוציא לאור	[24]
39	9.5	מחיצה: ביז די אקסלען (ר' משה) · אז מען זאל נישט זען (דער רבי)	[5][27] – [אומקלאר/מחלוקת]
40	9.5	אגרות משה, אבן העזר א', ע"א (1959) ↔ שו"ת דברי יואל, אבן העזר, ק"ז (תשכ"ד)	[28]
41	9.5	"המאור": תשכ"ב · תשכ"ד · תשכ"ה	[29]

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
42	9.5	אגרות משה, אבן העזר ב׳, סימן י"א – ר׳ משה'ס תשובה	[28]
43	9.5	שמיטה: א פערזענלעכע חומרא, נישט קיין פסק פאר דעם ציבור	[4]
44	9.5→10	קאפיטל 10 · די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות	

4. צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 צייט-ליניע: די מחלוקות (צו ווייזן דורכאויס דעם קאפיטל)

יאר	וואס	מקור / סטאטוס
זומער 1922	די קאנפערענץ אין טשאפ קעגן אגודה, אונטער דעם מונקאטשער רב	[4]
1922	ר׳ מאיר שמחה פון דווינסק, "התור": "דער פחד פון די שבועות איז אוועק"	[16] – טייטש
אנהייב 1938 – יאנואר 1940	די דרשות וואס קערן-קראץ ליינט; דער רבי'נס אייגענער באריכט פון תרח"צ	[12][13] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1940	הילף פאר פליטים אין סאטמאר (לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע)	[4]
תש"ד (1943)	טייכטאל, "אם הבנים שמחה", בודאפעשט	[14]
30 יוני 1944	דער קסטנער-באן פון בודאפעשט (זע קאפיטל 3)	[11]
1954–1958	דער קסטנער-פראצעס און דער העכסטער געריכט	[11]
תמוז תשי"ח (1958)	דער רבי אין "המאור" וועגן דעם פראצעס – לויט מגיד/קערן-קראץ	[7] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1950ער יארן; 1955	בעלז: דער פרואוו (קערן-קראץ); "דער ערשטער ריס" ("הארץ")	[7][23] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
תשי"ג (1953)	קליוולאנד: ישיבת טעלז, ר׳ אליהו מאיר בלאך	[24] – **[טראדיציאנעלע באריכט]**
1959	ר׳ משה פיינשטיין: אגרות משה, אבן העזר א׳, סימן ע"א	[28]
1959–1961	"ויואל משה" (דער ערשטער דרוק אין מחלוקת – זע קאפיטל 7)	[7] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
תשכ"ב (1962)	"המאור" הייבט אן די קריטיק אויף דעם היתר	[29]
אב–אלול תשכ"ד (1964)	דער רבי'נס צוויי ארטיקלען – שו"ת דברי יואל, אבן העזר, סימן ק"ז	[28][29]
1968 / 1969	ר׳ מנחם מענדל כשר, "התקופה הגדולה"	[7][18] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
נאך 1967	"מחריבי קרתא" (העברעאישע וויקיפעדיע; קיין יאר)	[4] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
יאנואר 1969	דריי יונגע סאטמארער ארויסגעווארפן נאך א פיקעט ביי די פאראייניגטע פעלקער	[26]
כ"ו אב תשל"ט (1979)	די הסתלקות; דער הספד פון ר׳ שך	[4]
2002 אדער 2011	ר׳ שלמה אבינר, "עלה נעלה"	[7][8] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
2012	ר׳ יואל כהן, "אגרת מענה חכם"; שלום צווישן סאטמאר און בעלז	[7]; [23]
2020	דיימאנד און קעלנער קעגן מגיד, "טאבלעט"	[9]

4.2 דיאגראם: פיר טענות וועגן די שבועות, און די תשובות (צו ווייזן אין 9.3)

4.3 דיאגראם: ספרים פאר און נאך "ויואל משה" (צו ווייזן אין 9.3)

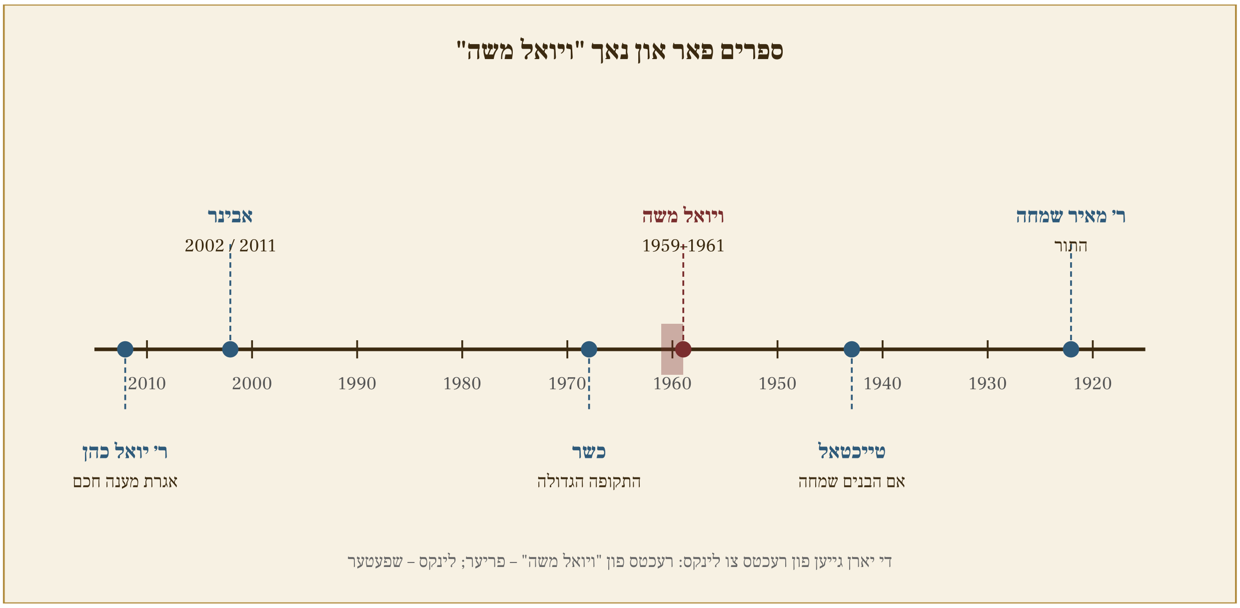

4.4 טאבעלע: די מלחמה-יארן – קריטיק און תשובה (צו ווייזן אין 9.2)

טענה	ווער זאגט	תשובה	ווער ענטפערט
ער האט נישט גערופן ארויסצופארן	ענגלישע וויקיפעדיע; נאדלער	ער האט געווארנט פון א גייסטיגער סכנה; ער האט געהאלפן פליטים	העברעאישע וויקיפעדיע
די דרשות האבן נישט געגעבן קיין פראקטישע עצה	קערן-קראץ	א דרשה פון ווארענונג אין תרח"צ	דער רבי, על הגאולה ועל התמורה, סימן ל"ו

טענה	ווער זאגט	תשובה	ווער ענטפערט
ער איז געראטעוועט געווארן אויף א ציוניסטישן באן	נאדלער; דיימאנד און קעלנער	אלע ריכטונגען האבן צוזאמגעשטעלט די רשימה; די ארטאדאקסישע קהלה האט אנגעהויבן	"Modern Judaism" 2007; געלבמאן (לויט מגיד)
א פלעק אויף זיין ירושה	מגיד	דאס זאגט גארנישט וועגן דער שיטה	מגיד
ער האט נישט געדאנקט די ראטעווער	העברעאישע וויקיפעדיע	זיין טעם: מען לויבט נישט א ראטעווונג דורך ציוניסטישע מוסדות	די זעלבע וויקיפעדיע
די סיבה פון דעם חורבן – א "פלאכער" חשבון	דיימאנד און קעלנער	אנדערע האבן אויך געזוכט א סיבה (ר' צבי יהודה קוק; טייכטאל)	מגיד; [14]

4.5 טאבעלע: מחלוקות אין הלכה (צו ווייזן אין 9.5)

ענין	דער סאטמארער רב	אנדערע	מקור
מחיצה	אז מען זאל נישט זען אריבער	ר' משה פיינשטיין: כאטש ביז די אקסלען	[5][27] – [אומקלאר/מחלוקת]
הזרעה מלאכותית	אסור; דאס קינד א ממזר (שו"ת דברי יואל, אה"ע ק"ז; ראיה פון דעם רמב"ן)	ר' משה: מותר אין א שעת דחק גדול (אגרות משה, אה"ע א' ע"א; ב' י"א)	[28][29]
מציצה	קעגן א רער	–	[5] – [אומקלאר/מחלוקת]
שמיטה	אויף פירות פון גוים – אבער נישט געפסקנט בפרהסיא	אנדערע פוסקים	[4]
מקוואות	א "שיטה מיוחדת" (זע קאפיטל 8)	–	[24]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 10 (פראדוקציע)

- **בילד:** דער דיאגראם "קריטיק / תשובה" ווערט לאנגזאם בלאס; די צוויי שפאלטן פארן אוועק, און עס בלייבט דער שער-בלאט פון שו"ת "דברי יואל". דערנאך – א בילד פון קרית יואל פון דער לופט (אן מענטשן).
- **קלאנג:** די מוזיק ווערט שטילער; א מאמענט שטילקייט, און דערנאך א נייע, רואיגע מעלאדיע.
- **לעצטער זאץ פון דער נאראציע (שוין אין 9.5):** "אין דעם קומענדיגן קאפיטל קומען מיר צוריק צו זיין לעבן: די 1960ער יארן, דער שלאג אין אדר תשכ"ח, קרית יואל, און כ"ו אב תשל"ט."
- **איפשריפט:** "קאפיטל 10 · די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות."
- **פארבינדונג:** קאפיטל 10 הייבט אן מיט 10.1 – די 1960ער יארן און די באזוכן אין ארץ ישראל (די צאל באזוכן איז אין מחלוקת: צוויי לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, פיר לויט דער העברעאישער). דער שלאג פון 1968 און ווער עס האט נאכדעם געפירט די קהלה ווערן באהאנדלט מיט דרך ארץ, און אן קיין פרוּוון-נעמען.

6. מקורות פאר קאפיטל 9

1. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", הקדמה (מהדורא חדשה, הוצאת ספרים ירושלים, ברוקלין תשס"ו/2006; פאקסימיליע פון דעם שער-בלאט פון תשכ"א/1961) – בלעטער 3, 5, 6, 15; ציטאטן לויט דער טראנסקריפציע פון סקאן.
2. דאס זעלבע, מאמר שלש שבועות, סימנים ל"א, ע"ה, פ"ו (און ט"ז – נאר מיט אייגענע ווערטער).
3. דאס זעלבע, מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קנ"ג.
4. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (געלייענט דורך אונזערע פאקט-בלעטער; פליטים 1940; "קריטיק"; נישט געדאנקט; קלויזנבורג און חב"ד; טשאפ 1922; "מחריבי קרתא"; שמיטה; דער הספד פון ר' שך).
5. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (די קריטיק פון 1939–1944; פרודיגער; אגודה; מחיצה; מציצה; "Works").
6. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (דער פשעווארסקער רבי אין נאמען פון ר' איציקל, "שיח זקנים" ח"ג עמ' קכ"ה).
7. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access) – "המאור" 1958 (לויט קערן-קראץ, דיסערטאציע, ז' 291); כשר; אבינר; ר' יואל כהן; שו"ת דברי יואל סימן קל"ב; בעלז; טרעפונגען מיט אגודה (קערן-קראץ, ז' 286–287, 296–298); די "בריק".
8. Shaul Magid, "The Satmar Are Anti-Zionist. Should We Care?", *Tablet* (2020) – דער רב קוק; "פארוואס ענטפערן"; אבינר 2011.
9. James A. Diamond, Menachem Kellner, Shaul Magid, "A Reply to Shaul Magid..." און מגיד'ס תשובה, *Tablet* (16 יוני 2020).
10. Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar", *Jewish Ideas Daily*, מיט לייענער-קאמענטארן.
11. English Wikipedia, "Kastner train"; העברעאישע וויקיפעדיע, "רכבת קסטנר"; English Wikipedia, "Rudolf Kastner" (דער פראצעס 1954–1958).
12. Menachem Keren-Kratz, "The Satmar Rebbe and the Destruction of Hungarian Jewry: Part 1", *Tablet* (יולי 2014) – ווי באשריבן אין אונזערע פאקט-בלעטער; היינט נישט געעפנט.
13. רבי יואל טייטלבוים, "על הגאולה ועל התמורה", סימן ל"ו (ברוקלין תשס"ו; לויט א לערן-אויסצוג פון סקאן).
14. העברעאישע וויקיפעדיע, "יששכר שלמה טייכטל"; English Wikipedia, "Yissachar Shlomo Teichtal".
15. Jonathan Mark, וועגן די זכרונות פון Hertz Frankel, *The Jewish Week* (2016) – ווי באשריבן אין אונזערע פאקט-בלעטער.
16. Chaim Oscar Jacob, "Rabbi Meir Simcha Cohen of Dvinsk: A Centennial Reappraisal", *The Lehrhaus*; Jonah Steinmetz, "A Light Unto Our Nation", *Ḥakirah* 31 (2022) – דער בריוו אין "התור", 1922.
17. J. David Bleich, *Contemporary Halakhic Problems* I, ח"א פרק א (דער אבני נזר, יו"ד תנ"ג–תנ"ד; אגרות משה, אה"ע א' ק"ב).
18. העברעאישע וויקיפעדיע, "מנחם מנדל כשר"; ווי באשריבן ביי מגיד [7].
19. English Wikipedia, "Elchonon Wasserman".
20. English Wikipedia, "Three Oaths" (ר' חיים וואלקין, "דעת חיים").
21. English Wikipedia, "Agudat Yisrael" און "Agudath Israel of America".
22. English Wikipedia, "Aharon Rokeach".
23. Haaretz, "After 50 Years, Feud Between Two Ultra-Orthodox Dynasties Is Quietly Resolved" (4 מערץ 2012) – נאר דער זוך-רעזולטאט (דער בלאט האט נישט געעפנט); CrownHeights.info, "Historic: Longtime Rivals Satmar and Belz Make Peace" – נאר דער טיטל.
24. שו"ת "דברי יואל", "הקדמת המוציא לאור" – טראנסקריפציע אויף otzarmaharit.com (אראפגענומען דורך זייער API, 25 אקטאבער 2026; דער וועבזייטלווארנט אז עס קענען זיין טעותים): קליוולאנד תשי"ג; די רשימה פון ענינים; די מחיצה.

25. העברעאישע וויקיפעדיע, "חסידות סאטמר" (ר' אהרן קאטלער – זע קאפיטל 7).

26. JTA, יאנואר 1969 – דער פיקעט ביי די פאראייניגטע פעלקער (ווי באשריבן אין אונזערע פאקט-בלעטער).

27. English Wikipedia, "Moshe Feinstein".

28. Moshe Kurtz, "Unpacking the Iggerot: Artificial Insemination", *Tradition Online* (4 סעפטעמבער 2025) – אגרות משה אה"ע א' ע"א (1959), א' י' (1961), ב' י"א; "המאור" 14:9 (1964); שו"ת דברי יואל אה"ע ק"ז. געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026.

29. ר' אליעזר מלמד, "המחלוקת על הרב פיינשטיין בעקבות היתריו" / "The Controversy over Rabbi Feinstein", רביבים, ישיבת הר ברכה (15 יולי 2022) – א מקור פון דער אנדערער זייט. געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026.

7. אפענע שאלות

1. *"המאור", תמוז תשי"ח:* וואס האט דער רבי געגוי געשריבן וועגן דעם קסטנער-פראצעס? מיר האבן עס נאר אין ענגליש, לויט מגיד, וואס ברענגט עס פון קערן-קראץ. דארף מען זען דעם אריגינאל.
2. *"פעולות פליליות":* אין דער הקדמה שרייבט דער רבי אז ער וועט ברענגען די ראיה אין אן אנדער מקום. צי און וואו ער האט עס געברענגט – נישט געפונען.
3. *נישט געדאנקט די ראטעוועך:* שטייט נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע, אן א מקור אין אונזער אויסצוג. א צווייטער מקור פעלט.
4. *קערן-קראץ'ס ארטיקלען (2014):* היינט האט דער בלאט נישט געעפנט; מיר נוצן נאר וואס אונזערע פאקט-בלעטער האבן פריער אויסגעשריבן.
5. *געלבמאן, "משיחן של ישראל":* צען בענדער אדער אכט? און וואו געגוי שטייט די טענה אז די ארטאדאקסישע קהלה האט ארגאניזירט דעם באן? נאר דורך מגיד.
6. *ר' מאיר שמחה'ס בריוו:* "התור" יאר ב' נומער כ"ד (9 יוני 1922) אדער יאר ג'? די מקורות זענען נישט מסכים; דעם העברעאישן נוסח האבן מיר נישט געזען.
7. *דער אבני נזר:* די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט "אנגענומען", "ויואל משה" ווייזט טענה'ן. מען דארף לייענען סימן ט"ז און פ"ו גאנץ, פאר מען שטעלט עס אויפן עקראן.
8. *קלויזנבורג און חב"ד:* קיין פרטים, קיין יארן – נאר איין זאץ אין דער העברעאישער וויקיפעדיע.
9. *בעלז 1955:* נאר א זוך-רעזולטאט פון "הארץ"; דער ארטיקל אליין איז נישט געעפנט.
10. *די מחיצה:* וואו האט דער רבי געשריבן זיין שיעור פון דער מחיצה (אין שו"ת דברי יואל)? און ר' משה'ס גענויע שיעור – נאר לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע.
11. *מציצה:* נאר די ענגלישע וויקיפעדיע.
12. *"גיי צו רב יואליש":* נאר א לייענער-קאמענטאר; דארף א באשטעטיגונג, אדער מען לאזט עס אויס.
13. *"מחריבי קרתא":* ווען האט ער עס געזאגט, און ווער האט עס געהערט? קיין יאר אין אונזער מקור.